

## РОМАНТИЧНО-ЛІРИЧНА ДОМІНАНТА РЕЦЕПЦІЇ ОБРАЗУ ІВАНА МАЗЕПИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА

*Стаття присвячена дослідженню соціальних, морально-естетичних та людинознавчих проблем поеми Івана Перепеляка «Остання любов гетьмана» у висвітленні аспектів національної проблематики, позначеної глибоким філософським підходом до проблем буття, гострим відчуттям історичного минулого й сучасності.*

*Ключові слова: українське відродження, образ, поема, драма, психологізм, автентичність.*

Епоха, в якій сформувався світогляд Івана Перепеляка, його ідеали та етичні засади, була складною і становила невичерпний і драматичний конфлікт між старим і новим, тобто між «залізобетонними» традиціями соцреалізму та модерно-пошуковими віяннями часу. Період відносної свободи творчості, реабілітації самого права бути митцем, скінчився новими переслідуваннями й репресіями. І хоч були вони дещо м'якшими, ніж розправи 1930-х років, бо нікого в цей час уже не було засуджено до розстрілу, їхні тяжкі наслідки глибоко позначилися на долі молодих поетів і письменників, які в цей час приходили в літературу.

Ковток свободи, зроблений під час хрущовської відлиги, виявився ковтком живлющої води, а з погляду влади – отрутою. Ширилися повідомлення про арешт Івана Світличного, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Леоніда Плюща, Івана Дзюби. У колах харківських літераторів побутував афоризм, кинутий ненароком одним письменником: «Молодих треба душити в колісці». За напругою світоглядно-внутрішніх змін те, що відбувалося упродовж 1990-х років, можна порівняти хіба лише з 1920-ми роками, коли починалося таке ж активне українське відродження, яке зайшло в глухий кут, закінчившись роками репресій.

Контрольовані ідеологічною машинерією тоталітаризму цілі «обойми» нинішніх письменників, мовби не помітили, в який час вони існують, не відгукнулись на те, що цей час вимагає не звичного «догідництва чи куняння в слові, а вибуху, злиття із страшними і величними енергіями, в яких проявлялася й проявляється справді космічна, вселенська боротьба Добра і Зла. Якщо ти поет, якщо ти правдиво покликаний до творчості на вертикальних зрізах буття, цього часу ти не міг прогавити»[11].

І. Перепеляк протягом 1990-х років написав кілька історичних творів («Бунт», «Козацький монастир», «Остання любов гетьмана», «Теодицея»), які цілком слід вважати «поемами, а не циклом віршів чи розтягнутим віршем» [12]. Це лірико-історичні твори, якими поет вніс свою частку в національне пробудження і розбудову національно-патріотичного

світовідчуття. Названі поеми цікаві новизною матеріалу, сюжетною будовою, відрізняються вагомим, поетично багатим письмом. Історичні поеми І. Перепеляка були актуальними в час появи, зберігають вони свою актуальність і сьогодні. Причому ця актуальність дедалі більше з площини ідеологічної (висвітлення в новому світлі заборонених раніше тем і образів), гносеологічної (раніше цього не знали, тому про це просто цікаво було розповісти) переміщується в площину художню: виразніше сприймається оригінальний поетичний стиль поем І. Перепеляка, його вміння будувати художній світ практично без авторської присутності, на цікавій драматичній життєвій події, єдності епічного й драматичного, багатоголосі персонажів, через яке всебічно обговорюється й реалізується авторська ідея.

У поемі «Остання любов гетьмана», що є об'єктом дослідження, І. Перепеляк вперше серед українських поетів створив нову концепцію наближення постаті Івана Мазепи саме до реалістичного, діалектично багатогранного відтворення: високохудожньо змалював образ гетьмана не як історичну постать, а як просту людину, якій властиві почуття. Маємо ще один випадок такого художнього змалювання реальних подій, у якому «поет переміг історика» [5, 24]. Але при цьому автор, очевидно, мав був готовий відповіді принаймні на два запитання. Чи справді вартий його задум тих трансформацій історичної правди, які він здійснив у своєму творі, і чи вдалося при таких трансформаціях створити органічно вірогідну художню гіпотезу реальності?

Постать гетьмана Івана Степановича Мазепи оповита легендами та міфами, які супроводжували його протягом усього життя. Уже це свідчить про непересічність та особливу харизму, притаманну цій людині. Сучасники відзначали тонкий розум, високу освіченість, гарні манери, шарм, який забезпечував І. Мазепі успіх у жінок. Протягом століть легенди про любовні пригоди гетьмана надихали багатьох поетів, композиторів, художників, у тому числі Байрона, Пушкіна, Чайковського...

Відомо, що як історичні, так і художні твори про Мазепу почали писати історики і літературознавці ще за його життя. До постаті гетьмана Мазепи зверталися представники літератур різних народів – англійці й французи, німці й поляки, росіяни й українці, починаючи ще за його життя й до наших днів: Байрон «Мазепа», О. Пушкін «Полтава», В. Гюго «Мазепа». Т. Шевченко також не обійшов постать Мазепи увагою. Саме на 1840–1850-ті роки припадає поява кількох його творів, які так чи інакше торкаються козацької доби і самого гетьмана. Це вірші «Великий льох», «Іржавець», «Чернець», а серед прозових творів виділяються дві повісті «Музикант», «Близнець». М. Старицький намагався висвітлити характер і політичну діяльність Мазепи («Молодість Мазепи»), Іван Мазепа постає у одноіменній трагедії (1927) Л. Старицької-Черняхівської, де змальований поважним державним діячем, весь час намагається здобути волю, який своє життя ладен віддати за Україну. Авторка показала різні грані характеру гетьмана – його освіченість, меценатство, мудрість.

На початку ХІХ століття, в добу романтизму, почав творитися новий міф – міф про колоритного і романтично-похмурого злочинця і звабника.

ХХ століття дало нам порівняно невелику кількість літературних творів, присвячених мазепинській тематиці. Образ Мазепи продовжували використовувати у творах різних літературних жанрів. Так, Андріан Кашенко в історичних оповіданнях про запорізьких козаків визначив своє негативне ставлення до гетьмана, однак зобразив його як державного діяча. Найбільшим, до того ж історично обґрунтованим твором, присвяченим життю Івана Мазепи, була трилогія Богдана Лепкого «Мазепа», яка складалася з п'яти історичних повістей «Мазепа», «Не вбивай», «Батурин», «Мотря», «З-під Полтави до Бендер». Особливістю цього роману є те, що він написаний на основі історичних джерел, які були добре опрацьовані автором і тому вдало використані в тексті. Після трилогії Б. Лепкого з'явилися ще роман Г. Дудка «Великий гетьман», присвячений 250-річчю обрання Мазепи на гетьманство, та роман Ю. Мушкетика «Семен Палій», які мали діаметрально протилежні висновки. Якщо для першого автора Мазепа був найбільшим державником, який боровся за велику справу визволення України, то для іншого – він зрадник, тільки зрадив він не Петра І, а власний народ. Не втрачають інтересу до подій минулого й митці 90-х років ХХ ст. До часів гетьманування Мазепи звертається у своїй поемі «Сполоханий гомін» (1997) А. Королів, Р. Іваничук «Орда» (1989–1991). У поемі В. Сосюри «Мазепа» трагедія гетьмана нерозривно пов'язана з трагедією українського народу. Оригінальним є трактування образу Івана Мазепи в романі Г. Колісника «Мазепа-гетьман» (1988-1989). Ретроспективне розгортання сюжету дозволяє побачити шаблі кар'єри крізь спогади самого гетьмана. Історична тематика провідна у творчості Ю. Хорунжуго. Оpubлікований у 1997 р. у журналі «Дніпро» роман «Любов маєш – маєш згоду» є монументальним історичним полотном, що розкриває одну з найтрагічніших сторінок минувщини України. І, нарешті, слід згадати ще один твір – роман бельгійської письменниці Ірен Стецик «Мазепа – гетьман України», в якому герой з'являється перед нами таким, яким бачила його Мотря, через її почуття.

Завдяки творчості поетів та письменників ХХ ст. маємо змогу бачити детальний портрет Івана Мазепи – державного діяча, талановитого дипломата, хороброго воїна, улюбленця жінок і закоханої людини, одним словом – «ясновельможного пана-атамана» [10, 41].

Мета статті полягає у дослідженні поетичного доробку І. Перепеляка, який завдяки поемі «Остання любов гетьмана» вніс свою частку в національне пробудження, в розбудову патріотичного світовідчуття, і водночас зобразив те неповторне духовне багатство, яке кохання приносить попри всі випробування й драматичні колізії.

Драматизм світобачення закономірно спонукав І. Перепеляка до нового жанрового різновиду – драматичної поеми, ознаки якої виявилися вже в «Останній любові гетьмана». Дослідник-літературознавець Ю. Пінчук стверджує, що «Любов Мотрі Кочубеївни і Мазепи є та любов, що не знає ні

старості, ні якихось інших меж. У багатьох історичних працях XVIII–XX ст. можна зустріти намагання виставити життя гетьмана лише з негативної сторони, а самого Мазепу – як злочинця, старого ловеласа та спокусника» [5, 26]. Безумовно, образ головного героя у творі не лише об'єкт зображення, а й засіб розкриття центральної теми – чи насправді це остання любов гетьмана? Акцент поеми різко і свідомо зміщений у полемічну царину вічного питання Буття.

Гетьман Іван Мазепа – трагічна у своєму героїзмі постать, суперечлива, бунтівна, волелюбна. Те, що Мазепа був напрочуд делікатним і люблячим чоловіком, помітно з його любовних листів. Вони ж і надихнули І. Перепеляка на написання поеми «Остання любов гетьмана» – про палке і цнотливе кохання Івана Мазепи та шістнадцятирічної Мотрі Кочубеївни, Мазепиної похресниці.

І. Перепеляк по-новому поглянув на постать гетьмана: зображає не так політика, дипломата, воїна, полководця, а насамперед людину, яка зазнала щастя закохатися й бути коханою в глибокій старості. Саме цим зумовлюється актуальність означеної у статті проблеми.

Дванадцять розділів поеми – дванадцять монологів, якими обмінюються гетьман і Мотря (збереглося до наших днів 12 листів). З цього погляду героїв хочеться назвати «дійовими особами» (пригадаймо слова Лесі Українки: для нової драми важливіше, що говориться, а не що діється на сцені). Відтак поему «Остання любов гетьмана» можна було б вважати й першою драматичною поемою І. Перепеляка. Принаймні досвід побудови драматичних творів, складених із монологів дійових осіб, за які правлять розгорнуті цитати з документальних джерел (листів, щоденників, записників), уже давно відомий у світовій драматургії.

Кожному розділу передує епіграф з автентичних листів Івана Мазепи до коханої: «Мое серденько, мій квіте рожаний! Сердечно на теє боліло, що недалеко од мене їдеш, а я не міг очиць твоїх і личка біленького видіти; через сеє письмечко кланяюсь, всі члонки цілую любезно» [7, 48]. Листи Мазепи до Мотрі Кочубеївни своїм темпераментом і вишуканістю виявляють силу почуттів вже немолодого чоловіка, яка «зачарувала» молоду дівчину, спричинилася до її розриву з батьками, спонукала піти на ганьбу, залишивши рідний дім для гетьманських покоїв.

Поетичні тексти І. Перепеляка не переповідають епіграфи, а мають цілком самостійне значення, дістають статус поетичної незалежності, живуть своїм життям. Читаючи епіграфи, можна відмітити, настільки незвична, нестандартна ситуація стає тут предметом відображення. Драматизм полягає в тому, що всі (крім хіба що шістнадцятирічної дівчини) розуміють ненатуральність стосунків між закоханими і прагнуть їм запобігти.

У своїй поемі І. Перепеляк не доводить події до страти генерального судді Василя Кочубея, Мотриноного батька; до програної Мазепою спільно з Карлом XII Полтавської битви. Це все виявилось за лаштунками міні-вистави чи драматичного етюдю. Головною подією, залишилося кохання й те

неповторне духовне багатство, яке воно приносить попри всі випробування й драматичні колізії, які автор накладає на своїх героїв.

Достовірні листи гетьмана та відповідь на них коханої (в поетичній інтерпретації) дають широку картину тодішнього життя, фіксують найпотаємніші порухи душі двох донестями закоханих одне в одного людей, але їхня любов виявилася трагічною...

Моє дівоцтво – спорожнілий сад.

Чорніє незагойно після граду.

Пішли мої дороги невпадом [7, 90].

Державний муж, патріот України, якого обставини змушують «чесно» служити цареві. У цьому образі – біль. Та головне все-таки любов. Любов – жива, тілесна, неплатонічна. Все змішується, стає якимось відчайним сплавом – віроломства, чеснот, ніжності. Як цареві клявся у вірності перед вівтарем, так, похрестивши дочку свого сподвижника, поклав вододіл для «перелюбу» між нею й собою, переступити який неможливо, – гріх. Однак переступає й у випадку з царем, й у випадку з похресницею. Автор не проводить тут паралелі, хоч вони й напрошуються, а просто показує життя, те, «як було». Однак у цьому як «було» відчувається щось фатальне, і його нічим полегшити. Чи не тому, не випускаючи з поля зору трагедію історичного масштабу, якою стала поразка Мазепи, автор більше воліє побачити за нею хоч щось світле, щемке, ліричне, й розповідає про глибоке кохання гетьмана. Про його сльози й коротке щастя, про юну Мотрю, яка в своїх наївних стрічках та намисті втікає від рідні, вірної цареві, втікає до того, хто «замислив зраду» проти цього царя. І виникає паралель: Мотря – Україна. Так, Україна, також іще юна і також, як Мотря, нещаслива, оточена кривавим хмаровинням історично-буттєвих протиріч. Звернення Мазепи до Мотрі має інше глибше значення, мовби це листи гетьмана і до Мотрі, і до когось і чогось більшого, ніж Мотря. Вони цитовані розлого, в них спалахує ціла духовна скарбниця, якою володіла душа Мазепи.

І. Перепеляк у своєму творі розкриває психологію особистості Івана Мазепи. Він показує його як людину освічену, з палким серцем, здатним любити глибоко і щиро. Коли читаєш твір, то не віриться, що йдеться про людину, якій далеко за шістьдесят. Адже душа Мазепи відкрита для кохання. І її «не вблагати». Він прекрасно розуміє, що в його віці і становищі це все одно, що головою кинутись у річку:

Любов!

А як дарунок чорта?!

Вже насміхаються діди,

Об'ївся блекоти...

І сам собі суперечить:

Остання, може...

Більш не знати!

Не спити ж трунок

У труні!!! [7, 89]

Це кохання породжує муки, болить розтерзана душа Мазепи, допікає, ятрить душу запитання: «Всі любляться! Мені не можна?»[7, 98].

До нестями люблячою постає перед нами красуня Мотрона. Глибину своїх почуттів вона передає у словах: «Ти завжди поруч, навіть уві сні, Рабою згодна, лиш би при тобі!!!» [7, 94].. Сердечні муки не дають спокою Мотрі:

Мені без тебе  
Хоч на страту,  
Байдуже: поглум, поговір.  
Все! Або ти, або... не знаю,  
Що діяти...[7, 90]

Листи Мотрони до Мазепи сповнені переживань за його долю. Вона скаржиться Мазепі на своїх батьків, що не давали їй життя дома за її кохання до нього, і сповіщає про те, що батько задумав таємниче:

Послання довгі одправля в Москву.  
Все пише й пише і кладе у стоси...  
Якось підгледіла,  
О Господи, – доноси!  
І все на тебе пише...[7, 109]..

Дівоче серце прагнуло кращих змін. І слова Мотрі, звернені до Бога, додали їй сил у боротьбі за своє кохання. Заради нього вона зрікається батька. Своє нерозтрачене кохання вона дарує своєму обранцеві:

Той батько – лис,  
Повзучий змій.  
Тепер мені чужий!  
А ти, Іваночку, ти мій.  
Коханий, дорогий.  
Люблю, о Господи, спаси! [7, 110]

Самотність у батьківському домі, присутність батьків для неї тяжкі, образи виснажують її сили, проте в такій ситуації вона в думках нерозлучна зі своїм коханим. Мати не залишає її без уваги, запрошує знахарку, щоб та, повороживши, звільнила думки і серце від «сатани», тобто від Мазепи. Але це не змінило ставлення Мотрі до нього. Іншого разу мати придумала нове випробування. Вона покликала до хати сватів, а з ними прийшов і наречений, «вайло і бельбас», за словами Мотрі. Коли їй стало зрозуміло, в чому суть задуму, вона дістала з-під подушки перстень – подарунок від гетьмана, заявивши, що вже заручена.

Наклепи досягають мети. Гетьман загнаний у глухий кут. Текст поеми обривається на кульмінаційному моменті. Неможливо повірити, що гетьман не думав про своє «останнє» кохання. І тоді, коли готувався до сутички з Петром I під Полтавою, і тоді, коли, зазнавши поразки, наблизився до своєї фізичної смерті. «Ось чому хотілося б, щоб автор повернувся до цієї поеми і продовжив її. Про те, як це зробити, він знає краще нас» [5, 28], – говорить І. Кірсанов.

Якщо прочитаємо поему просто як художній твір, не беручи його історичного підґрунтя, то матимемо всі підстави впевнено сказати:

І. Перепеляку загалом вдалося створити цілісний і органічний художній світ, добре виважений у всіх його основних компонентах. Це лірико-романтична поема, написана з добрим відчуттям образної, композиційної, словесної пластики; написана пристрасно, з притаманним Перепеляку максималізмом почуттів.

Художньо-естетична концепція моделювання світу І. Перепеляка засвідчує модерну непередбачуваність образів, позначених сугестивною асоціативністю, синестезією почуттів і вражень, пов'язаних із прагненням до творення нової метафоричної дійсності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Борщак І. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / І. Борщак. – К.: Свенас, 1991. – 136 с.
2. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана. – К.: Рад. письменник, 1991. – 316 с.
3. Журавльов Д.В. Мазепа: людина, політик, легенда [Текст] / Журавльов Д.В. – Х.: Фоліо, 2007. – 384 с. – (Історичне досьє).
4. Геращенко О. Любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни. До вивчення епістолярної стилістики початку XVIII ст. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. — Т.3. — Х., 1994. — 128 с.
5. Іван Перепеляк. Матеріали до вивчення творчості поета в курсі «Українська література» для учнів загальноосвітніх шкіл та студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації: Методичний посібник/ Передмова О.В. Ковалевського; Упорядкування В.І. Ковальова. – Х.: Майдан, 2002. – 196 с.
6. Літературознавчий довідник української літератури. – К.: Каравела, 2001. – 654 с.
7. Перепеляк І.М. Поєми. – Х.: Майдан, 2007. – 474 с. – Серія «Поезія Слобожанщини».
8. Ротач П. Він пройшов крізь віки героєм // Криниця. – 1992. – № 7. – 27–28 с.
9. Сергійчук В.І. Заради всієї України (Про гетьмана І. Мазепу і його час) // Всесвіт. – 1992. – № 1-2. – 90-95 с.
10. Тарасова О. Жінки в житті Івана Мазепи: міф і реальність/ О. Тарасова // Дніпро. – 2001. – № 9-10. – 129-132 с.
11. Леонід Тома. Життя в обіймах смерті. Великі проблеми й вистраждані істини // Літ. Україна. – 2009. – 19 берез.
12. Філатов А. Сходи і жнива поем : [про розв. жанру поеми в сучас. л-рі] / Аркадій Філатов // Слобідський край. – 2008. – 16 серп. (№ 93)

*Стаття посвячена дослідженню широкого спектра соціальних, морально-естетических проблем поеми Івана Перепеляка «Последняя любовь гетьмана» в освітленні аспектів національної проблематики, обзначеної глибоким філософським підходом к проблемам бытия, острым ощущением исторического прошлого и современности.*

*Ключевые слова: украинское возрождение, образ, поэма, драма, психологизм, аутентичность.*

*The article is devoted research of wide spectrum of social, morally aesthetically and human problems poetics of Ivan Perepelyaka in illumination of aspects of national problems, deep philosophical approach to the problems of life, acute sense of history and modernity.*

*Key words: ukrainian revival, means poem, drama, psychologism, authenticity.*